

PIOTR EBERHARDT

PRZEMIANY NARODOWOŚCIOWE W PAŃSTWACH BAŁTYCKICH NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

1. WPROWADZENIE

Dzieje polityczne trzech państw bałtyckich: Litwy, Łotwy i Estonii, były w XX w. dość złożone. Do I wojny światowej stanowiły integralną część Cesarstwa Rosyjskiego. Po klęsce militarnej Rosji i Niemiec w I wojnie światowej i rewolucji bolszewickiej, która wywołała pełną destabilizację, powstała możliwość uformowania się trzech niepodległych państw. Krótki okres niepodległości (1918-1940) był bardzo ważny dla integracji państwowo-narodowej Litwinów, Łotyszy i Estończyków. Nawiązywanie pamięcią do okresu suwerenności umożliwiło później przetrwanie długoletniej okupacji sowieckiej¹.

Prof. dr hab. PIOTR EBERHARDT – Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa, e-mail: p.ebe@twarda.pan.pl

¹ Problematyka dziejów politycznych krajów bałtyckich oraz charakterystyki etnicznej Litwinów, Łotyszy i Estończyków ma bogatą literaturę przedmiotu. Można tu podać kilka bardziej znanych pozycji, w których znajduje się liczna bibliografia. Najwięcej prac poświęconych jest Litwie, z którą Polska dzieliła wspólnie dzieje. Poza licznymi dziełami przedwojennymi W. Wielhorskiego i powojennymi P. Łossowskiego można wymienić tu książki: G. B ł a s z c z y k, *Litwa współczesna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Poznań 1992; S. P r z y b y ł a, *Litwa*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1998; H. W i s n e r, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Wydawnictwo MADA, Warszawa 1999. Tematyka związana z Łotwą jest mniej popularna, ale wiele informacji zawierają opracowania: P. Ł o s s o w s k i, *Łotwa nasz sąsiad*, Mozaika, Warszawa 1990; T. Pałuszyński, T. Novickas, L. Marcinkowska (red.), *Łotwa. Wczoraj – dziś – jutro*, Wielkopolskie Stowarzyszenie Przyjaźni Polsko-Łotewskiej, Poznań 2003. Z opracowań dotyczących Estonii można przykładowo podać pozycję polską: J. L e w a n d o w s k i, *Historia Estonii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2002, oraz książkę anglojęzyczną: T. U. R a u n, *Estonia and the Estonians*, Hoover Institution Press, Stanford 1987.

Przełomowym wydarzeniem historycznym, które zdeterminowało losy tych trzech małych narodów, był pakt Ribbentrop–Mołotow, zawarty 23 sierpnia 1939 r. w Moskwie. Został on ostatecznie potwierdzony traktatem o przyjaźni i granicach, podpisanym 28 września 1939 r. przez przedstawicieli hitlerowskich Niemiec i stalinowskiego ZSRR. Kraje bałtyckie zostały włączone do sowieckiej strefy wpływów. Konsekwencją tej umowy było wkroczenie armii sowieckiej, inkorporacja latem 1940 r. trzech państw bałtyckich do ZSRR i uzyskanie przez nie statusu republik związkowych.

Po napadzie III Rzeszy na Związek Sowiecki nastąpiła trzyletnia okupacja hitlerowska. Po zakończeniu II wojnie światowej przywrócono stan sprzed 22 czerwca 1941 r. Trzy republiki bałtyckie stały się integralną częścią ZSRR. Litwini, Łotysze i Estończycy nie tylko utracili niepodległość, ale stali się obywatelami represyjnego państwa, wprowadzającego system komunistyczny. Likwidacja tzw. warstw posiadających, wprowadzenie kolektywizacji i niszczenie tradycji narodowej, walka z religią wywołały opór społeczeństwa. Odpowiedzią były pacyfikacje i deportacje. Trwało to kilka powojennych lat, po czym nastąpiła stopniowa petryfikacja, polegająca na zastraszaniu i niszczeniu wszelkich aspiracji wolnościowych².

2. PRZEMIANY NARODOWOŚCIOWE W OKRESIE SOWIECKIM

Inkorporacja państw bałtyckich do Związku Sowieckiego przyniosła dwa doniosłe procesy, a mianowicie rusyfikację i sowietyzację. Miały one na celu pełne zniewolenie narodów bałtyckich i upodobnienie ich do pozostałych społeczeństw żyjących w orbicie ideologii komunistycznej. Sowietyzacja wiązała się nie tylko z narzuceniem (na siłę) ustroju komunistycznego, likwidującego większą i średnią własność prywatną, ale także zniewoleniem jednostki oraz wszechwładzą aparatu partyjnego. Dodatkowo system sowiecki wiązał się nieodłącznie z uniformizacją systemu administracyjnego i rusyfikacją kraju. Proces ten w krajach bałtyckich miał swoją specyfikę, odmienną niż w słowiańskich republikach sowieckich. Teoretycznie rzecz biorąc, języki: estoński, łotewski i litewski miały pełne prawo obywatelstwa. Nikt nie mógł być dys-

² Współczesna historiografia rosyjska kwestionuje fakt okupacji krajów bałtyckich, a uwypukla pozytywne strony przynależności tych krajów do ZSRR. Można tu wymienić przykładowo książkę: M. Ju. K r y s i n, *Pribaltyka między Stalinem i Gitlem*, Wiece, Moskwa 2004.

kryminowany za używanie języka miejscowego. Funkcjonowało normalnie szkolnictwo w językach narodowych.

Rusyfikacja w krajach bałtyckich polegała na prowadzeniu polityki sprzyjającej napływowi do republik bałtyckich ludności z innych republik sowieckich. Przybywająca ludność rosyjskojęzyczna, głównie narodowości rosyjskiej, miała stopniowo zmieniać charakter językowy nowych prowincji przyłączonych do Związku Sowieckiego. Napływowa ludność słowiańska, głównie rosyjska, nie ulegała w krajach bałtyckich asymilacji językowej czy kulturowej. Istniało rozbudowane szkolnictwo wszelkich typów w języku rosyjskim dla ludności napływowej. Zamieszkująca w krajach bałtyckich ludność rosyjskojęzyczna uważała, że językiem ogólnego porozumiewania, zwłaszcza w administracji i przedsiębiorstwach przemysłowych, powinien być jedynie język rosyjski. W miarę zwiększającego się napływu migrantów używających języka rosyjskiego miejscowe języki narodowe zaczęły odgrywać rolę drugorzędną. W odróżnieniu od wielu regionów Ukrainy i Białorusi w krajach bałtyckich nie nastąpiła w zasadzie nieodwracalna rusyfikacja ludności miejscowej. Przeważająca część Estończyków, Łotyszy czy Litwinów była wierna swojemu językowi ojczystemu. Postępowała więc rusyfikacja krajów bałtyckich, ale nie narodów – estońskiego, łotewskiego czy litewskiego. Autochtoniczne narody bałtyckie żyły w dużej izolacji od rosyjskojęzycznej ludności napływowej. Wynikało to z wielu przyczyn. Z jednej bowiem strony duże różnice lingwistyczne między miejscowymi językami bałtyckimi (litewski, łotewski) i ugrofińskim (estoński) a językiem rosyjskim tworzyły trudno przekraczalną barierę, z drugiej zaś odmiennosc kultury i zwyczajów oraz różnice religijne, połączone z niechęcią, a często nawet nienawiścią, utrudniały wzajemną symbiozę.

W miarę lat następowało upowszechnienie języka rosyjskiego. Pojawiało się zjawisko dwujęzyczności, ale obejmowało to jedynie narody autochtoniczne, gdyż zazwyczaj przyjeżdżający Rosjanie nie znali języków miejscowych. Rusyfikacja polegała na tym, że coraz większa liczba mieszkańców używała lub była zmuszana do posługiwania się w miejscach publicznych językiem rosyjskim. Jest to niezmiernie ważne dla zrozumienia procesów demograficzno-lingwistycznych, jakie zachodziły w ciągu długotrwałej okupacji sowieckiej.

Istnieje możliwość oceny statystycznej tych procesów narodowościowych i językowych³. W republikach bałtyckich włączonych do ZSRR odbywały się

³ Niniejszy artykuł jest kontynuacją prac autora poświęconych problematyce narodowości-

sukcesywnie, w przybliżeniu co dziesięć lat, ogólnozwiązkowe spisy ludności. Uwzględniały one takie cechy etniczne, jak narodowość i język. Były one powszechne, a ich rezultaty regularnie publikowane. Wyniki spisów narodowościowych realizowanych w ZSRR oceniane są jako w miarę wiarygodne. Władze sowieckie były zainteresowane rzetelnością wyników spisowych, gdyż ułatwiała to im prowadzenie skutecznej polityki narodowościowej.

Głównym celem komunistów było zsovietyzowanie kraju, czyli zmiana ustroju społeczno-gospodarczego oraz podporządkowanie mieszkańców. Natomiast problem narodowości i języka był drugorzędny. Wszystkie nacjonalizmy były traktowane jako relikty starego ustroju, które należało usunąć z życia społecznego. W takiej sytuacji nie preferowano w sposób urzędowy żadnej narodowości. Nie znaczy to, że nie istniała pewna ustalona z góry hierarchia wśród narodów i języków sowieckich. Najbardziej uprzywilejowany był naród, a zwłaszcza język rosyjski, mający być wspólnym językiem wszystkich narodów sowieckich. Drugie miejsce zajmowały języki „republikańskie”. Pozostałe również tolerowano. Na przykład stosunek do Białorusinów, mających opinię lojalnych obywateli ZSRR, a w dodatku Słowian, był lepszy niż do Litwinów, Łotyszy czy Estończyków, których uważano za nacjonalistów. Były na przykład takie sytuacje, że zarówno Litwini, jak i Polacy na Litwie byli ciemieni przez władze centralne. Często było tak, że nadrzędne władze komunistyczne w Moskwie stawały w obronie interesów Polaków przed dyskryminacją ze strony republikańskich władz litewskich. Dotyczyło to między innymi szkolnictwa. Teoretycznie zgodnie z socjalistycznym ustawodawstwem mniejszości narodowe były równouprawnione, ale praktyka sprzyjała wszelkim zamierzeniom rusyfikacyjnym. Sytuacja była więc skomplikowana i trudna do jednoznacznej oceny. Miała ona w każdej z republik swoją specyfikę. Dlatego konieczna jest analiza zarówno w ujęciu czasowym, jak i terytorialnym.

ciowej Litwy, Łotwy i Estonii: *Przemiany narodowościowe na Litwie*, „Przegląd Wschodni”, Warszawa 1997; *Problematyka narodowościowa Łotwy*, „Zeszyty IGiPZ PAN”, 54, Warszawa 1998; *Problematyka narodowościowa Estonii*, „Zeszyty IGiPZ PAN”, 47, Warszawa 1997. Przy pisaniu wymienionych opracowań nie dysponowałem spisami ludności, przeprowadzonymi przez te trzy państwa po uzyskaniu przez nie niepodległości. Obecnie materiały te są dostępne i opublikowane. Zaistniała więc możliwość aktualizacji i przedstawienia przeobrażeń demograficzno-narodowościowych, jakie miały miejsce na Litwie, Łotwie i Estonii między 1989 a 2006 (2007) r. W cytowanych książkach zawarta jest obszerna bibliografia dotycząca tych trzech krajów bałtyckich.

Republika Litewska ze wszystkich trzech państw bałtyckich była najludniejsza. Miała najniższy udział ludności rosyjskiej. Silny katolicyzm też stanowił istotną barierę utrudniającą procesy sowietyzacji. Równocześnie Litwa, kraj mniej uprzemysłowiony, o charakterze rolniczym, była mniej atrakcyjna dla migrantów rosyjskich. Z tego powodu napływ Rosjan był mniejszy. Niemniej każda inwestycja przemysłowa przyciągała rosyjską kadre, złożoną z inżynierów i robotników. Utworzenie sieci garnizonów rosyjskich (Wilno, Kowno, Kłajpeda) przyczyniło się do powstania osiedli wojskowych grupujących oficerów sowieckich⁴.

Przez dłuższy okres powojenny ludność litewska odznaczała się znaczną dynamiką demograficzną. Wysoka skala urodzeń, przy zmniejszającej się stopniowo umieralności, wpłynęła na wzrost zaludnienia (1950 – 2573,4 tys., 1959 – 2711,4 tys., 1970 – 3128,2 tys., 1979 – 3391,5 tys., 1989 – 3674,8 tys. Ruchy migracyjne powiązane z ruchem naturalnym oddziaływały na stan liczebny ludności.

Pierwszy spis powojenny, przeprowadzony w 1959 r., wykazał, że poza Litwinami, stanowiącymi 79,3% zaludnienia republiki, występują dwie liczące się mniejszości narodowe, zbliżone liczebnością: Rosjanie i Polacy (po ok. 230 tys.). Różniły się one znacznie między sobą statusem obywatelskim oraz rozmieszczeniem. Ludność rosyjska składała się głównie z migrantów, którzy napłynęli po wojnie. Mieszkali oni przede wszystkim w większych miastach. Z kolei Polacy byli ludnością autochtoniczną, mieszkającą na terenach wiejskich rejonu wileńskiego, gdzie zdecydowanie dominowali⁵. Rezultaty następnych trzech spisów ludności ujawniły występowanie wyraźnie określonych tendencji demograficzno-narodowościowych (tab. 1).

⁴ Litewski geograf S. Vaitekunas napisał obszerne dzieło, będące kompendium wiedzy o ludności i terytorium Litwy w różnych okresach historycznych. Książka ta zawiera bogatą ilustrację kartograficzną i graficzną. S. V a i t e k u n a s, *Lietuvos teritorija ir gyventojai*, Alma Littera Vilnius 1998.

⁵ Obszernym opracowaniem na temat sytuacji ludności polskiej na Litwie jest dzieło: A. S r e b r a k o w s k i, *Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989*, Wyd. A. Marszałek, Toruń 2000. Zawarta jest w nim bogata bibliografia.

Tab. 1. Skład narodowościowy Litewskiej SRS w okresie 1959-1989

Narodowość	Liczba ludności (w tys.)				Różnica 1959-1989	
	1959	1970	1979	1989	w tys.	w %
Litwini	2150,8	2506,8	2712,2	2924,3	+773,5	+36,0
Rosjanie	231,0	268,0	303,5	344,5	+113,5	+49,1
Polacy	230,0	240,2	247,0	258,0	+28,0	+12,2
Białorusini	30,3	45,4	57,6	63,2	+32,9	+108,6
Żydzi	24,7	23,6	14,7	12,4	-12,3	-49,8
Ukraińcy	17,7	25,1	32,0	44,8	+27,1	+153,1
Łotysze	6,3	5,1	4,4	4,2	-2,1	-33,3
Inne narodowości	20,6	14,0	20,1	23,4	+2,8	+13,6
Ogółem	2711,4	3128,2	3391,5	3674,8	+963,4	+35,5

Źródło: 1959 – *Itogi vsesojuznoj perepisi nasielienija 1959 g.*, Centralnoje Statističeskoje Upravljenje, Moskwa 1963; 1970 – *Itogi vsesojuznoj perepisi nasielienija 1970 g.*, Centralnoje Statističeskoje Upravljenje, Moskwa 1972; 1979 – *Itogi vsesojuznoj perepisi nasielienija 1979 g.*, Centralnoje Statističeskoje Upravljenje, Moskwa 1981; 1989 – *Nacjonalnyj sostav nasielienija SSSR. Po danym vsesojuznoj perepisi nasielienija 1989 g.*, Gosudarstviennyj Komitet SSSR po Statistike, Moskwa 1991.

W analizowanym okresie trzydziestu lat (1959-1989) zmiany na Litwie miały charakter ewolucyjny. W niewielkim stopniu wzrastał udział ludności rosyjskiej (1959 – 8,5%, 1989 – 9,4%). Jeśli doliczyć tzw. ludność rosyjskojęzyczną, składającą się głównie z Białorusinów i Ukraińców, to udział tej ludności słowiańskiej między 1959 a 1989 r. wzrósł z 10,3% do 12,3%. Z punktu widzenia czysto demograficznego nie stanowiło to specjalnego zagrożenia dla oblicza etnicznego kraju. Konsekwencje miały bardziej charakter polityczny, gdyż ludność rosyjskojęzyczna grupowała się w większych miastach o znaczeniu strategicznym oraz zajmowała bardziej eksponowane stanowiska w administracji oraz w gospodarce.

Liczba ludności polskiej była ustabilizowana. Nadal skupiała się we wschodniej części kraju wokół Wilna. W samym mieście stanowiła ok. 20% ogólnego zaludnienia. Składała się przeważnie z kołchoźników i robotników. Jej status społeczny i ekonomiczny był niski. Niemniej zachowywała swoją odrębność narodową, religijną i językową.

W odróżnieniu od Litwy w dwóch bardziej na północ położonych republikach bałtyckich, a mianowicie na Łotwie i w Estonii, ewolucja przemian

narodowościowych kształtowała się nad wyraz niepokojąco i groziła ztraceniem ich jednolitego narodowego oblicza. Między tymi dwiema republikami zachodziły też istotne różnice. Republika Łotewska była bardziej uprzemysłowiona i dysponowała licznymi miejscami pracy dla rosyjskich migrantów. Z kolei przy niskiej liczebności Estończyków bardziej masowy napływ ludności rosyjskojęzycznej marginalizował ludność miejscową.

Po dużych stratach wywołanych wojną oraz ubytkach demograficznych spowodowanych represjami i deportacjami późniejsze lata okupacji sowieckiej odznaczały się na Łotwie wzrostem zaludnienia (1959 – 2093,5 tys., 1989 – 2666,6 tys.; tab. 2).

Tab. 2. Skład narodowościowy Łotewskiej SRS w okresie 1959-1989

Narodowość	Liczba ludności (w tys.)				Różnica 1959-1989	
	1959	1970	1979	1989	w tys.	w %
Łotysze	1297,9	1341,8	1344,1	1387,8	+89,9	+6,9
Rosjanie	556,5	704,6	821,5	905,5	+349,0	+62,7
Białorusini	61,6	94,9	111,5	119,7	+58,1	+84,1
Ukraińcy	29,4	53,5	66,7	92,1	+62,7	+213,3
Polacy	59,8	63,0	62,7	60,4	+0,6	+1,0
Litwini	32,4	40,6	37,8	34,6	+2,2	+6,8
Żydzi	36,6	36,7	28,3	22,9	-13,7	-37,4
Estończycy	4,6	4,3	3,7	3,3	-1,3	-28,3
Inne narodowości	14,7	24,7	26,5	40,3	+25,6	+174,1
Ogółem	2093,5	2364,1	2502,8	2666,6	+573,1	+27,3

Źródło: op.cit., tab. 1.

Przyrost ludności był zróżnicowany w ujęciu narodowościowym. W ciągu rozpatrywanych 30 lat liczba ludności łotewskiej nieznacznie się zwiększyła. W tym samym czasie liczebność Rosjan uległa powiększeniu o 349 tys. Jednocześnie liczba Ukraińców wzrosła o 62,7 tys. i Białorusinów o 58,1 tys. Udział tych trzech narodów słowiańskich używających języka rosyjskiego podniósł się w ogólnej liczbie ludności z 30,9% do 41,9%. W tym samym czasie odsetek rodzimej ludności łotewskiej obniżył się z 62,0% do 52,0%, czyli o 10 punktów procentowych. Przy zachowaniu ukształtowanych tenden-

cji przemian zaistniała realna groźba utraty przez Łotyszy przewagi liczebnej i stania się mniejszością we własnym kraju. Oceniając zaistniałą wówczas sytuację, trzeba stwierdzić, że oderwanie się od wspólnoty politycznej z imperium sowieckim oraz odzyskanie suwerenności przyszło dla Łotyszy w ostatnim momencie. Zachowanie politycznego *status quo*, przy utrzymujących się trendach przeobrażeń demograficznych, musiałyby doprowadzić w ciągu kilkudziesięciu lat do katastrofy narodowej. Sowietyzacja kraju pozbawionego niepodległości prowadziła do rusyfikacji kraju. Proces ten nie wynikał z rusyfikacji świadomościowej Łotyszy, lecz ze zmian demograficznych, wynikających ze stopniowego zwiększania się liczby ludności niełotewskiej.

Jednocześnie z przemianami narodowościowymi zachodziły zmiany językowe. W stałej konfrontacji między językiem łotewskim i rosyjskim ten drugi uzyskiwał odgórne preferencje. Wynikało to z prowadzenia celowej polityki, zmierzającej do zastąpienia języków republikańskich wspólnym językiem rosyjskim. Procesy te zachodziły zwłaszcza w miastach, najszybciej w stolicy republiki. W stołecznej Rydze w 1959 r. Łotysze stanowili 44,7% zaludnienia. W tym czasie ludność rosyjskojęzyczna (Rosjanie, Białorusini i Ukraińcy) stanowili 45,4%. Po trzydziestu latach (1989) odsetek Łotyszy obniżył się do 36,5%, zaś trzech wymienionych narodów słowiańskich wzrósł do 56,9, czyli łotewska ludność autochtoniczna we własnej stolicy stała się mniejszością. Nie tylko w urzędach, ale również na ulicach Rygi zaczął dominować język rosyjski.

Kolejne spisy sowieckie odnotowywały na Łotwie obecność licznej rzeszy Polaków (ok. 60 tys.). Byli oni skupieni na południowo-wschodniej Łotwie, w pobliżu Dyneburga (Daugavpils), w historycznych polskich Inflantach.

Podobne procesy narodowościowo-lingwistyczne jak w Łotewskiej SRS zachodziły w sąsiedniej Estońskiej SRS. Tu podobnie jak na Łotwie wzrastał odsetek ludności rosyjskojęzycznej. Sytuacja była nawet bardziej dramatyczna, gdyż potencjał demograficzny Estończyków był niższy niż Łotyszy (tab. 3).

Liczba ludności w Estońskiej SRS wzrosła w ciągu analizowanych trzydziestu lat o 368,9 tys., w tym ludności narodowości estońskiej zaledwie o 70,6 tys. Przyniosło to zmiany w udziale procentowym. Odsetek Estończyków obniżył się z 74,6% do 61,5%. W tym samym czasie udział Rosjan wzrósł z 20,0% do 30,3%. Doliczając zaś innych przedstawicieli ludności rosyjskojęzycznej, odsetek ten zbliżył się do blisko 40% ogólnego zaludnienia republiki. Podobnie jak na Łotwie ludność rosyjskojęzyczna koncentrowała się w stolicy i w większych miastach, a nie na terenach wiejskich. Była więc bardziej ekspansywna i dominująca w życiu kraju. Można to wykazać na

przykładzie Tallina. W stolicy własnej republiki Estończycy w 1959 r. stanowili 60,3%, zaś Rosjanie 32,2%, natomiast w 1989 r. Estończycy – 46,8%, zaś Rosjanie – 41,5% ogółu mieszkańców. Doliczając migrantów z innych sowieckich republik związkowych, niewielka przewaga ludności estońskiej stawała się już iluzoryczna, zwłaszcza że napływowa ludność rosyjskojęzyczna grupowała się centralnych dzielnicach miasta, gdy na peryferiach stolicy było więcej Estończyków. Tendencje były więc wyraźnie zarysowane i zmierzały do marginalizacji miejscowej ludności estońskiej. Dalszych kilkadziesiąt, a nawet kilkanaście lat przynależności do Związku Sowieckiego przyniosłoby w konsekwencji jeszcze większe utrwalenie przewagi rosyjskiej. Przy niskim przyroście demograficznym Estończyków szanse przetrwania ich jako narodu stawały się coraz bardziej problematyczne.

Tab. 3. Skład narodowościowy Estońskiej SRS w okresie 1959-1989

Narodowość	Liczba ludności (w tys.)				Różnica 1959-1989	
	1959	1970	1979	1989	w tys.	w %
Estończycy	892,7	925,2	947,8	963,3	+70,6	+7,9
Rosjanie	240,2	334,6	408,8	747,8	+234,6	+97,7
Ukraińcy	15,8	28,1	36,0	48,2	+32,4	+205,7
Białorusini	10,9	18,7	23,5	27,7	+16,8	+154,1
Finowie	16,2	18,5	17,8	16,6	+0,4	+2,4
Żydzi	5,4	5,3	5,0	4,6	-0,8	-14,8
Niemcy	.	7,9	3,9	3,5	+3,5	.
Łotysze	2,9	3,3	4,0	3,1	+0,2	+6,9
Polacy	2,3	2,7	2,9	3,0	+0,7	+30,4
Litwini	.	.	.	2,6	+2,6	.
Inne narodowości	10,4	11,8	14,8	18,3	+7,9	+75,0
Ogółem	1196,8	1356,1	1464,5	1565,7	+368,9	+30,8

Źródło: op.cit., tab. 1.

Istniała pełna analogia do sytuacji istniejącej w Łotewskiej SRS. Jedyne na Litwie, jak to zaznaczono, miejscowy żywioł litewski miał lepsze warunki do przetrwania, ale ich pozycja polityczna we własnym kraju też była coraz bardziej ograniczana. Litwini odczuwali również zagrożenie ze strony

ludności polskiej, która mieszkała w sposób zwarty wokół Wilna. Problem ten w świadomości litewskiej był nawet wyolbrzymiany i mitologizowany, gdyż Polacy nie mieli możliwości realizowania własnych narodowych celów, nie mówiąc już o dominacji. Sami stali przed groźbą rusyfikacji lub lituanizacji. Tyle że język rosyjski był dla nich łatwiejszy do opanowania. Posługiwali się więc często w kontaktach z władzą językiem rosyjskim, co było traktowane przez Litwinów jako objaw braku lojalności. Wszystko to razem było wykorzystywane przez sowiecki aparat administracyjny. Może mniej niż Łotysze czy Estończycy, ale ludność litewska też zaczęła się obawiać, czy uda jej się przetrwać i zachować swoją identyfikację etniczną.

Wielkie przemiany, które doprowadziły do upadku komunizmu i rozpadu ZSRR, uratowały trzy narody bałtyckie przed potencjalną narodowościową zagładą.

3. PRZEMIANY NARODOWOŚCIOWE PO ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI

Odzyskanie suwerenności i objęcie władzy administracyjnej przez narodowe siły estońskie, łotewskie i litewskie nie tylko doprowadziły do zmian politycznych i ustrojowych, ale stały się również początkiem nowych ewolucyjnych przeobrażeń demograficzno-narodowościowych.

Status ludności rosyjskiej w ciągu zaledwie kilku miesięcy uległ diametralnej zmianie. Rosjanie stali się niepotrzebną mniejszością narodową. Wielu funkcjonariuszy sowieckich, przeważnie narodowości rosyjskiej, utraciło pracę i znaczenie. Wraz z likwidacją baz wojskowych zaczął opuszczać kraje bałtyckie rosyjski korpus oficerski. Restrukturyzacja gospodarki, a zwłaszcza upadek wielkich przedsiębiorstw przemysłowych, pozbawiła pracy wielu specjalistów, wśród których przeważali Rosjanie. Tysiące ludzi narodowości rosyjskiej zostało zmuszonych do opuszczenia dotychczasowego miejsca zamieszkania i wyjazdu do Federacji Rosyjskiej.

Podobnie wielu Ukraińców, Białorusinów i innych przedstawicieli tzw. ludności rosyjskojęzycznej zdecydowało się na opuszczenie Litwy, Łotwy i Estonii. Podjęcie decyzji o wyjeździe z republik bałtyckich nie było łatwe. Wiązało się bowiem z utratą mieszkania oraz pracy. Standard życia w każdym z krajów bałtyckich był zawsze wyższy niż w Rosji, na Ukrainie lub Białorusi. Nie można zapomnieć, że wielu Rosjan, Ukraińców czy Białorusinów urodziło się już po wojnie w krajach bałtyckich. Z tego też powodu

migracje miały charakter selektywny i objęły jedynie część tzw. ludności rosyjskojęzycznej.

Uzyskanie niepodległości wpłynęło w sposób niejednakowy na warunki życia i status prawny ludności w państwach bałtyckich. Każde z tych państw przyjęło inne ustawodawstwo w stosunku do ludności rosyjskiej. Stosunkowo liberalne prawo zostało wprowadzone na Litwie. Mniejszość rosyjska nie była zbyt liczna i nie stanowiła zagrożenia dla nowej państwowości. W Estonii, a zwłaszcza na Łotwie, gdzie Rosjanie byli liczni i traktowani jako realni przeciwnicy, wprowadzono restrykcyjne prawo, ograniczające uprawnienia obywatelskie ludności nieautochtonicznej.

Estońska ustawa o obywatelstwie wprowadziła surowe warunki naturalizacji dla napływowej ludności rosyjskojęzycznej. Aby uzyskać obywatelstwo, należy zdać egzamin ze znajomości języka estońskiego i konstytucji kraju. Legalizacja pobytu wymaga minimum pięcioletniego zamieszkania w Estonii. Osoba ubiegająca się o obywatelstwo powinna mieć stałe źródło utrzymania oraz złożyć stosowne ślubowanie na wierność wobec państwa estońskiego. Te ograniczenia są krytykowane przez władze Federacji Rosyjskiej, które stawiają zarzut dyskryminowania Rosjan. Jest to źródłem napięcia w stosunkach rosyjsko-estońskich.

Bardziej konfliktowo ułożyły się stosunki między Łotwą i Rosją. Powodem jest też status prawny i ekonomiczny ludności rosyjskiej na Łotwie. Władze suwerennej Łotwy, obawiając się destrukcyjnej działalności ludności rosyjskiej, która nie ukrywała swojej wrogości wobec zmian politycznych, bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości uchwałyły tzw. ustawę o obywatelstwie. Według jej ustaleń obywatelstwo łotewskie uzyskali automatycznie jedynie potomkowie mieszkańców przedwojennej Łotwy. Język łotewski uznany został za jedyny język urzędowy. Konsekwentnie dokonano derusyfikacji językowej kraju. W służbach publicznych zatrudniono jedynie osoby znające biegle język łotewski. Posiadanie obywatelstwa łotewskiego i znajomość języka państwowego dawały istotne preferencje w uzyskaniu praw obywatelskich. Mieszkańcy Łotwy, podobnie jak Estonii, zostali podzieleni na dwie kategorie. Trudne warunki, w jakich znalazła się ludność rosyjska na Łotwie, wielokrotnie wywoływały ostrą reakcję władz Federacji Rosyjskiej, które zarzucały władzom niepodległej Łotwy łamanie praw człowieka. Uzyskano w tej sprawie poparcie organizacji międzynarodowych. Pod presją państw zachodnich oraz w wyniku referendum narodowego (1998 r.) ustawa o obywatelstwie została częściowo zliberalizowana. Społeczeństwo rosyjskie na Łotwie też nie jest w tej sprawie w pełni jednolite. Wielu Rosjan zamierza być lojalnymi

obywatelami niepodległej Łotwy. Istnieją jednak ugrupowania rosyjskie, którym nie odpowiada obecny *status quo*.

Estończycy i Łotysze różnią się w kwestii rozwiązania przyszłości ludności rosyjskiej. Zwolennicy ugrupowań narodowych uważają, że większa część ludności rosyjskiej to „kolonizatorzy” lub „okupanci”, którzy powinni wyjechać do swojej prawdziwej ojczyzny. Na poparcie takiego poglądu wysuwają różnorodne uzasadnienia prawne i historyczne (np. rozwiązanie kwestii ludności francuskiej w Algierii). Działacze ugrupowań bardziej liberalnych stoją na stanowisku powolnej asymilacji Rosjan w społeczeństwie estońskim lub łotewskim. Obawy przed tendencjami separatystycznymi ludności rosyjskojęzycznej spowodowały, że polityka naturalizacyjna przebiega stopniowo i selektywnie. W praktyce można zaobserwować trzy postawy. Jedną to przyjęcie obywatelstwa łotewskiego lub estońskiego i wtopienie się w społeczność miejscową. Pewna część Rosjan, nie pogodzona z nowymi warunkami, przyjęła obywatelstwo Federacji Rosyjskiej i oczekuje pomocy swego państwa macierzystego. Ci Rosjanie w bliższej lub dalszej perspektywie zapewne wyjadą do Rosji. Największa jednak grupa ludności rosyjskiej znajduje się w sytuacji tymczasowej. Nie uzyskała obywatelstwa łotewskiego czy estońskiego, nie ubiega się również o rosyjskie (ma status „bezpaństwowca”). Równocześnie nie zamierza opuścić swego miejsca zamieszkania w Estonii czy na Łotwie. Przyznanie im obywatelstwa estońskiego lub łotewskiego (taki wariant zastosowano w bardziej jednorodnej Litwie) bez warunków wstępnych (np. znajomości języka) doprowadziłoby w praktyce do usankcjonowania istnienia państwa dwunarodowego. Z kolei utrzymywanie statusu tymczasowego wywołuje negatywne konsekwencje polityczne. Ta grupa ludności jest podatna na działania zmierzające do destabilizacji sytuacji i może być wykorzystana przez Moskwę do stałych ingerencji w sprawy wewnętrzne suwerennych państw.

W miarę upływu czasu nacjonalistyczne hasła nawiązujące do przeszłości sowieckiej stają się coraz mniej nośne. Wynika to z korzystniejszej sytuacji ekonomicznej na Łotwie, w Estonii i na Litwie niż w pobliskiej Rosji. Znacznie wyższy standard życia w państwach bałtyckich sprzyjać będzie wzmocnieniu lojalności ludności rosyjskojęzycznej. U młodego pokolenia Rosjan, urodzonych w krajach bałtyckich, może pojawić się dążenie do pełnej asymilacji, gdyż nowa ojczyzna jest w stanie zapewnić im bardziej atrakcyjne warunki życia niż Rosja. Tego typu procesy integracyjne będą jednak bardzo powolne.

Zmiany polityczne wywołały duże ruchy migracyjne. Miały one miejsce głównie w latach dziewięćdziesiątych. Następnie przyjmowały coraz mniejszą

skale. Ludność o rodowodzie niemiejskowym zaczęła się adaptować do nowych warunków życia. Młode pokolenie Rosjan, Ukraińców czy Białorusinów dzięki szkolnictwu zaczęło posługiwać się językiem litewskim, łotewskim czy estońskim. Sytuacja się stopniowo normalizuje i jedynie w sposób cykliczny ujawnia się napięciami między Tallinem a Moskwą lub Rygą a Moskwą. Można tu przypomnieć niedawny konflikt wywołany przesunięciem pomnika żołnierzy sowieckich w Rydze.

Odpływ ludności rosyjskojęzycznej oraz umocnienie się żywiołu autochtonicznego ujawniły się już wyraźnie w spisach ludności przeprowadzonych w nowych uwarunkowaniach geopolitycznych (na Łotwie i w Estonii w 2000 r., a na Litwie w 2001 r.). Późniejsze dane szacunkowe dają też możliwość oceny sytuacji demograficzno-etnicznej. We wspomnianych spisach uwzględniono kryterium narodowościowe. Wszyscy spisywani byli zobligowani do podania swojej subiektywnej deklaracji narodowościowej. W ocenie specjalistów wyniki są wiarygodne i mogą stanowić punkt wyjścia do analizy merytorycznej.

Zmiana statusu politycznego i konsekwencje reform ustrojowych wpłynęły na warunki ekonomiczne. Pojawienie się bezrobocia oraz początkowy spadek produkcji przemysłowej i rolniczej wywołały destabilizację życia mieszkańców. Przyniosło to obniżenie rozrodczości oraz wzrost umieralności. Istniejący w okresie sowieckim przyrost przekształcił się w ubytek naturalny. Dodatkowo ujemne saldo migracyjne we wszystkich krajach bałtyckich było spowodowane obniżeniem się poziomu zaludnienia. Procesy te zachodziły w sposób zróżnicowany. Najmniej rewolucyjne zmiany miały miejsce na Litwie. Wyjazdy ludności rosyjskojęzycznej nie przybrały charakteru bardziej masowego. Wspomniano, że przyjęte ustawodawstwo o obywatelstwie nie było zbyt rygorystyczne. Pomimo to spis przeprowadzony w 2001 r. oraz dane szacunkowe z 2007 r. odnotowały nowe tendencje w ruchu rzeczywistym ludności w ujęciu strukturalnym i narodowościowym (tab. 4).

Analizując zaprezentowane dane statystyczne dotyczące Litwy, należy zwrócić uwagę na pewne deformacje statystyczne. Nie mają one dużego znaczenia, lecz wymagają wyjaśnienia. Między innymi wzrosła poważnie liczebność osób zaliczonych do tzw. nieokreślonych narodowości. Wynika to głównie z faktu, że pewna grupa ludności uchylila się od odpowiedzi. Z drugiej strony zmiana warunków politycznych bardziej sprzyjała deklaracji narodowości litewskiej niż rosyjskiej czy białoruskiej. W każdej populacji istnieje kategoria osób żyjących na pograniczu dwóch narodowości (np. dzieci z małżeństw mieszanych). W okresie sowieckim duża część z nich uznawała się za

Rosjan, natomiast w niepodległej Litwie zgłaszała już akces do narodowości litewskiej. Pomijając te zjawiska, które mają charakter drugorzędny i nie są wyłącznie specyfiką litewską, można wykazać, że nastąpiło poważne obniżenie liczby ludności tzw. rosyjskojęzycznej, głównie zaś rosyjskiej. Było to rezultatem przede wszystkim wspomnianych migracji. Odsetek ludności rosyjskiej obniżył się na Litwie z 9,4% do 5,1%, białoruskiej z 1,7% do 1,1%, zaś ukraińskiej z 1,2% do 0,6%. O ile w przypadku tych trzech grup etnicznych spadek był rezultatem migracji, o tyle sprawa obniżenia się tak znacznego liczby ludności narodowości polskiej jest trudniejsza do wyjaśnienia. Na pewno pewną rolę odegrał ubytek naturalny. Mogły być jeszcze inne przyczyny, wynikające z przyspieszenia procesów asymilacyjnych. Może się to odnosić do Polaków, którzy opuścili Wileńszczyznę i zamieszkali w miastach w otoczeniu litewskojęzycznym.

Tab. 4. Skład narodowościowy ludności Litwy w okresie 1989-2007

Narodowość	Liczba ludności (w tys.)			Różnica 1989-2007	
	1989	2001	2007	w tys.	w %
Litwini	2924,3	2907,3	2864,0	-60,3	-2,1
Polacy	258,0	235,0	212,1	-45,9	-17,8
Rosjanie	344,5	219,8	173,3	-171,2	-49,7
Białorusini	63,2	42,9	38,4	-24,8	-39,2
Ukraińcy	44,8	22,5	21,2	-23,6	-52,7
Żydzi	12,4	4,0	3,5	-8,9	-71,8
Łotysze	4,2	3,0	2,6	-1,6	-38,1
Niemcy	2,1	3,2	3,5	+1,4	+66,6
Inne narodowości	21,3	46,3	66,3	+45,0	+211,3
Ogółem	3674,8	3484,0	3384,9	-289,9	-7,9

Źródło: *Lietuvos Statistikos Metraštis. Statistikos Departamentas Statistics Lithuania*, Vilnius 2007, s. 41.

Zmniejszenie liczby ludności słowiańskiej w wymiarze absolutnym i względnym umocniło żywioł litewski. Udział ludności litewskiej wzrósł z 79,6% (w 1989 r.) do 84,6% (2007 r.), czyli o 5,0 punktu procentowego. Te tendencje w przyszłości będą się nasilały. Znaczenie mniejszości naro-

dowych będzie ulegało stopniowej marginalizacji. Z wyjątkiem wiejskich obszarów Wileńszczyzny, zamieszkałych przez Polaków, kraj będzie miał charakter czysto litewski. Polski obszar etniczny też będzie ulegał skurczeniu.

Wzmacnianie narodowych sił litewskich będzie zachodziło również w stołecznym Wilnie. Spis sowiecki z 1989 r. wykazał w Wilnie, liczącym wówczas 576,7 tys. mieszkańców, następującą strukturę narodowościową: Litwini – 50,6%, Rosjanie – 20,2%, Polacy – 18,8%. Zaledwie po dwunastu latach spis w niepodległej Litwie ujawnił w Wilnie 553,9 tys. mieszkańców, w tym Litwinów – 57,5%, Polaków – 18,8%, zaś Rosjan – 14,0%. Trendy zmian zmierzają w sposób jednoznaczny do umocnienia pozycji ludności litewskiej. Można przyjąć, że w przyszłości Litwa będzie się przeobrażała coraz bardziej w kraj monoetniczny.

Pomimo podobnych tendencji rozwojowych sytuacja narodowościowa Łotwy, zarówno w wymiarze strukturalnym, jak i terytorialnym, jest bardziej złożona. Procesy depopulacyjne występowały z większą mocą niż w pobliskiej Litwie. Zaludnienie kraju między 1989 a 2007 r. obniżyło się o 385,3 tys. Było to rezultatem odpływu ludności rosyjskojęzycznej i dużego ubytku naturalnego. Równocześnie zachodziły istotne przeobrażenia etniczne (tab. 5).

Tab. 5. Skład narodowościowy ludności Łotwy w okresie 1989-2007

Narodowość	Liczba ludności (w tys.)			Różnica 1989-2007	
	1989	2000	2007	w tys.	w %
Łotysze	1387,8	1370,7	1346,7	-41,1	-3,0
Rosjanie	905,5	703,2	645,4	-260,1	-28,7
Białorusini	119,7	97,2	85,3	-34,4	-28,7
Ukraińcy	92,1	63,6	57,6	-34,5	-37,4
Polacy	60,4	59,5	54,7	-5,7	-9,4
Litwini	34,6	33,4	31,0	-3,6	-10,4
Żydzi	22,9	10,4	10,3	-12,6	-55,0
Niemcy	3,8	3,5	4,2	+0,4	+10,5
Estończycy	3,3	2,7	2,5	-0,8	-24,2
Inne narodowości	36,5	633,2	43,6	+7,1	+19,4
Ogółem	2666,6	2377,4	2281,3	-385,3	-14,4

Źródło: *Latvijas Statistikas Gadagrāmata 2007*, Latvijas Republikas Centrālā Statistikas Pārvalde, Rīga 2007, s. 140.

W badanym okresie zdecydowanej redukcji uległ udział ludności rosyjskiej, a szerzej ujmując – rosyjskojęzycznej. Odsetek Rosjan obniżył się z 34,0% do 28,9%. Nadal jest wysoki i może destabilizować funkcjonowanie kraju. Niemniej ewolucja jest już wyraźnie ukształtowana i będzie zmierzała do dalszego zmniejszania się udziału Rosjan. Analogiczna sytuacja odnosi się do Białorusinów i Ukraińców. Ludność rosyjskojęzyczna coraz bardziej zdaje sobie sprawę, że jedynie lojalność wobec państwowości łotewskiej gwarantuje jej bezkonfliktowe przebywanie w kraju należącym do Unii Europejskiej. Tylko w kilku ośrodkach miejskich bardzo wysoki udział ludności rosyjskiej stanowi pewne zagrożenie i może być przyczyną perturbacji między władzami łotewskimi a mieszkańcami kultywującymi pamięć o przeszłości sowieckiej. Nadal bowiem w Rydze (według danych z 2007 r.) ludność rosyjska stanowi 42,1% zaludnienia miasta, a łotewska 42,3%. Stolica Łotwy jest więc nadal miastem, w którym ludność narodowości łotewskiej nie stanowi nawet połowy zaludnienia. W porównaniu do stanu z 1989 r., gdy Łotysze stanowili zaledwie 36,5% ogółu ludności miasta, zmiany są pozytywne, jednak wiele lat jeszcze upłynie, nim Łotysze staną się gospodarzami własnej stolicy. W mieście Daugavpils, położonym nad Dźwiną, w Łatgalii, liczącym 108,1 tys. mieszkańców, Łotysze są mniejszością, gdyż jest ich zaledwie 19,3 tys. Dominują zdecydowanie Rosjanie w liczbie 57,6 tys. Trzecią grupą etniczną w tym ośrodku miejskim są Polacy – 15,9 tys. Z przedstawionych danych statystycznych wyłania się obraz dość złożony, również w ujęciu terytorialnym, i grożący napięciami między Rygą a Moskwą, która zawsze będzie orędownikiem swych rodaków mieszkających poza granicami Rosji. Świadczą o tym oficjalne wypowiedzi W. Putina i D. Miedwiediewa.

Analogiczne problemy narodowościowe występują również w Estonii. Tu zachodzą podobne procesy narodowościowe jak w sąsiedniej Łotwie. Występujące tendencje przemian zmierzają do umocnienia żywiołu estońskiego, niemniej kwestia licznej mniejszości rosyjskiej jest problemem trudnym, wymagającym dużej ostrożności politycznej. Stosunki między potężną Rosją a małą Estonią nie są łatwe i co pewien czas dochodzi do mniejszych lub większych konfrontacji. Mają one zazwyczaj charakter retoryczny, niemniej tworzą atmosferę wzajemnej nieufności. W nieznacznym stopniu wpływa to na ewolucję przemian demograficzno-etnicznych, na które oddziałują już inne przyczyny sprawcze.

W rezultacie ujemnego salda migracyjnego oraz ubytku naturalnego nastąpił w Estonii znaczny regres demograficzny. Ogólne zaludnienie kraju obniżyło się między 1989 a 2006 rokiem o 221,0 tys. mieszkańców (tab. 6).

Tab. 6. Skład narodowościowy ludności Estonii w okresie 1989-2006.

Narodowość	Liczba ludności (w tys.)			Różnica 1989-2007	
	1989	2000	2006	w tys.	w %
Estończycy	963,3	930,2	921,9	-41,4	-4,3
Rosjanie	474,8	351,2	345,2	-129,6	-27,3
Ukraińcy	48,2	29,0	28,3	-19,9	-41,3
Białorusini	27,7	17,2	16,3	-11,4	-41,1
Finowie	16,6	11,8	11,2	-5,4	-32,5
Tatarzy	4,1	2,6	2,5	-1,6	-39,0
Łotysze	3,1	2,3	2,2	-0,9	-29,0
Polacy	3,0	2,2	2,1	-0,9	-29,9
Litwini	2,6	2,1	2,1	-0,5	-19,2
Niemcy	3,5	1,9	1,9	-1,6	-45,7
Inne narodowości	18,8	19,6	11,0	-7,8	-41,4
Ogółem	1565,7	1370,1	1344,7	-221,0	-14,1

Źródło: Eesti Statistika Aastaraamat 2007, Statistikaamet Statistcs Estonia, Tallin 2007, s. 45.

Procesy depopulacyjne kraju wiązały się ze zmianami etnicznymi. W wyniku odpływu ludności rosyjskojęzycznej, która utraciła swoją hegemoniczną pozycję, udział Estończyków wzrósł z 61,1% do 68,6%. Nie jest to dużo, ale trzeba pamiętać, że od 1945 do 1989 r. odsetek Estończyków sukcesywnie się obniżał. Procentowy wzrost udziału Estończyków wiązał się automatycznie ze spadkiem udziału Rosjan z 30,3% do 25,7%. Zmiany relacji między liczebnością ludności estońskiej i rosyjskiej zachodziły z różną intensywnością na terytorium państwa estońskiego. Objęły wszystkie miasta i prowincje kraju. Na przykład w Tallinie w okresie krótszym, gdyż między 1989 a 2000 r., udział ludności estońskiej wzrósł z 47,2% do 52,4%, zaś rosyjskiej spadł z 48,2% do 43,2%. W miarę upływu lat ujawnione tendencje zmian będą się umacniać i rola ludności rosyjskiej będzie malała. Będzie to proces powolny, ale nieunikniony. Nastąpi stopniowy ubytek ludności ukraińskiej i białoruskiej. Procesy asymilacji i adaptacji wymagają zazwyczaj kilkadziesiąt lat, ale raz uruchomione, zmierzają do zaniku znaczenia mniejszości narodowych.

4. UWAGI KOŃCOWE

Zaprezentowana obszerna dokumentacja statystyczna przeobrażeń narodowościowych na terytorium Litwy, Łotwy i Estonii w długim okresie historycznym ujawniła, że warunki geopolityczne zdeterminowały przemiany etniczne. W okresie okupacji sowieckiej do tych republik napłynęły tysiące obywateli sowieckich. Pochodzili oni z różnych kręgów cywilizacyjno-kulturowych. Dominowali jednak wśród nich Rosjanie. Przynieśli oni ze sobą swój język i obyczaje. Równocześnie wprowadzili totalitarny ustrój, oparty na zasadach kolektywizmu i zniewolenia jednostki. Języki miejscowe ulegały marginalizacji. Zadaniem nowej władzy było stworzenie nowego człowieka sowieckiego, oderwanego od swej rodzimej identyfikacji narodowej i religijnej. Rozpad systemu sowieckiego uratował kraje bałtyckie przed zbliżającą się katastrofą. Dotyczyło to zwłaszcza Łotwy i Estonii.

Odzyskanie niepodległości zapobiegło utracie przez narody bałtyckie swej tożsamości etnicznej. Równocześnie dało im możliwość budowy nowego ładu politycznego oraz społeczno-ekonomicznego. Języki miejscowe nie tylko uzyskały obywatelstwo, ale stały się uprzywilejowanymi językami urzędowymi. Nowe warunki stały się przyczyną masowego exodusu napływowej ludności rosyjskojęzycznej. Trzy państwa bałtyckie zmierzają do umocnienia swej odrębności i suwerenności. Będąc krajami demokratycznymi, należącymi do Unii Europejskiej, nie są w stanie prowadzić bezwzględnej polityki dyskryminacyjnej wobec swoich obywateli zaliczanych do innych grup etnicznych⁶. Konsekwentnie jednak będą zmierzały do stworzenia państw narodowych.

Informacje z zakresu demografii nie mogą być wiarygodną przesłanką umożliwiającą konstruowanie hipotez w odniesieniu do przyszłości. Dane demograficzne o przynależności narodowej przedstawiają jedynie pewne relacje ilościowe. Niewiele mówią o wzajemnych stosunkach między poszczególnymi narodami czy grupami etnicznymi. Trudno więc przewidywać przyszłe wydarzenia polityczne. Można jednak sądzić, że Litwa, Łotwa i Estonia

⁶ Nie znaczy to, że będąc w korzystniejszej sytuacji, u Litwinów, Łotyszów i Estończyków nie pojawiają się tendencje do dominacji i szykanowania swoich współobywateli należących do innych narodowości. Można tu przypomnieć konflikty polsko-litewskie na Wileńszczyźnie, dotyczące własności ziemi lub szkolnictwa. Podobnie mogą być narażeni na przykrości słowiańscy Rosjanie czy Białorusini. U małych narodów, tak mocno doświadczonych przez historię, istnieje zawsze obawa przed dominacją ze strony silniejszych sąsiadów. Uzewnętrznia się ona często w działaniach konfrontacyjnych, nie zawsze adekwatnych do potencjalnego zagrożenia.

będą państwami o ustabilizowanych warunkach ustrojowych i rozwijającej się gospodarce. Sprzyjać to będzie integracji państwowo-narodowej obywateli bez względu na ich narodowość, wyznanie czy język ojczysty.

ETHNIC TRANSFORMATIONS IN THE BALTIC STATES
AT THE BREAK OF THE 20TH CENTURY

S u m m a r y

The article is devoted to ethnic changes occurring on the territories of Lithuania, Latvia and Estonia in the last decades of the 20th and at the beginning of the 21st century. After an introduction in which historical-political situation is discussed, the next part of the article has a dualistic character.

In the first part the ethnic situation of the three Baltic republics in the Soviet period are discussed. These were the years of intensive processes of Sovietization and Russification. A lot of migrants from other Soviet republics came to the Lithuanian, Latvian and Estonian Soviet republics. The newcomers who spoke Russian influenced their ethnic structure. At the same time they marginalized their mother tongues. The demographic-ethnic questions were documented with the data coming from the Soviet censuses conducted in 1959, 1970, 1979 and 1989.

The second part of the text is concerned with the ethnic situation after Lithuania, Latvia and Estonia gained independence. On the basis of censuses and estimates new tendencies in ethnic changes are defined. They result from mass departures of the Russian-speaking population and from the increase of importance of the three native nations. The processes are documented with statistical data.

The final effect of the work is a demographic-ethnic balance-sheet in a dynamic formula.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Litwa, Łotwa, Estonia, demografia, problematyka narodowościowa.

Key words: Lithuania, Latvia, Estonia, demography, ethnic issue.